

Eddig már láttuk Lignicei Effmurt Jakab gyulafehérvári nyomdász és könyvkötő, a vele egyidőben Kolozsvárt működött Abrugyi György, majd a valamivel későbbi Szenczi Kertész Ábrahám váradi és szebeni munkálkodásának darabjait. Megállapítottuk, hogy Szenczi stílusa, műhelyével együtt, Kolozsvárra költözött. Nem ismeretlenek előttünk a sárospataki s a debreceni könyvkötészet termékei sem. Példáink vannak a brassói szász műhelyek munkáiból is. Ezek után tehát már hozzá is lehetne fognunk a XVII. századbéli Erdély és a vele szomszédos területek könyvkötészeti termékeinek osztályozásához, hogy a megállapítható szilárd pontokból kiindulva, tisztázhassuk e művészi iparágunk fejlődését.

Herepei János

Az erdélyi népnyelvi térkép terve és előmunkálatai. Az erdélyi népnyelvi térkép terve a kisebbségi évek mostoha körülményei miatt kényszerűen meddő tervezetesei után már a kolozsvári egyetem hazatérését megelőző időkben és az újjászervezés tartama alatt végre határozott formában felvetődött, és a megvalósítás állapotához közelebb került. Az Erdélyi Tudományos Intézet¹ Magyar Nyelvészeti Osztályának megszervezése után *dr. Tamás Lajos* igazgató és *dr. Kniezsa István* ügyvezető igazgató megértése nemcsak azt tette lehetővé, hogy az intézet munkatervében a népnyelvkutatás elnyerje az őt megillető helyet, hanem lépések történtek a kutatás személyi feltételeinek megteremtése érdekében is. Az Osztály vezetője már 1941. tavaszán megtette előterjesztését az Intézet igazgatóságának az erdélyi magyar népnyelvi térkép és általában az erdélyi magyar népnyelvkutatás tervének megvalósítása, illetőleg személyi feltételeinek megteremtése érdekében. Minthogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1941. decemberében lehetővé tette egyszerre három fiatal, a népnyelvkutatásban jártas középiskolai tanárnak (*dr. Gálffy Mózes*, *dr. Imre Samu* és *dr. Márton Gyula*) e célra való berendelését, a térkép elkészítése az Osztály megvalósítható feladatai közé iktatódott. Közben 1941. őszén összeült az első magyar népnyelvkutató értekezlet,² mely nagy vonalakban megállapította a magyar népnyelvkutatás feladatait, s biztosította a magyar egyetemek és kutató intézetek népnyelvkutató munkájának elvi összhangját, sőt megtárgyalta az egyetemes magyar nyelvtérkép elkészítésének tervét is. Az Osztály vezetője már itt bejelentette azt, hogy a már véglegesen kialakult munkaterv értelmében az Osztály Erdély különleges népnyelvi viszonyaira való tekintettel az országos nyelvtérkép munkájának párhuzamos végzésével egyidőben külön, terjedelmesebb térkép elkészítését tervezi, sőt rövidesen meg is kezdi. Bejelentetett az is, hogy ugyancsak a különleges erdélyi népiség-viszonyok miatt szükségesnek látszik az országos kutató-hálózatnál jóval sűrűbb erdélyi kutató-hálózat megvalósítása is.

Az országos nyelvtérkép-terv szerint az anyaggyűjtést a négy magyar egyetem és az ETI végzi. A munkálatok egységének biztosítása céljából meg is választottak egy központi bizottságot,³ mely aztán *dr. Bárczi Géza* debreceni egyetemi tanárt, *Csúry Bálint* tanszékének utódját kérte fel az országos térkép-munkálatok irányítására. Őt bízták meg a kérdőív össze-

¹ Az alábbiakban: ETI.

² *Vö. Az első magyar népnyelvkutató értekezlet határozatai.* Összeállította és kidolgozta Szabó Dénes. Bpest, 1942. 36 l. +2 lev. Magyar Nyelvjárás Tanulmányok 1. sz. A Pázmány Péter-tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása.

³ A bizottság tagjai az ország négy egyetemének magyar nyelvésztanárai: *dr. Bárczi Géza* (Debrecen), *dr. Klemm Antal* (Szeged), *dr. Pais Dezső* (Budapest) és *dr. Szabó T. Attila* (Kolozsvár).

állításával is. Ezek után természetesen az ETI Magyar Nyelvészeti Osztálya is elsőrendű kötelességének tartotta, hogy teljes erejével résztvegyen a közös munkában. 1942. tavaszára várta az Osztály az országos kérdőív elkészülését, hogy annak anyagát is be lehessen dolgozni az erdélyi részleges népnyelvi térkép kérdőíveinek anyagába. A külön kérdőív összeállítása után mindjárt meg is akarták kezdeni a gyűjtést a visszatért erdélyi részeken. Az első hónapokban próba-kiszállásokat végeztek volna. Mert igaz ugyan, hogy az erdélyi munkálatok irányítója és a gyűjtők már előzőleg, még a kisebbségi években Erdély sok pontján végeztek népnyelvi megfigyeléseket, mégis szükségesnek tartották volna, különösen módszertani szempontból, néhány pont megfigyelését és a külön kérdőív kipróbálását. Az országos kérdőív elkészítése azonban késett, s ennek következtében kénytelenek voltak a próbagyűjtés megkezdésének időpontját elhalasztani. 1942. augusztus vége felé elkészült az országos próba-kérdőív. Mivel a három gyűjtő közül kettő éppen katonai szolgálatának tett eleget, a harmadik az ETI egyik nagy munkatervének megvalósításaként a borsavölgyi Kidén végzett népnyelvi kutatásokat, csak október hó elején kerülhetett sor a kérdőív tüzetes át tanulmányozására. Mivel azonban a nyelvtérkép-munkálatok központi irányítója az egész magyar nyelvterület rendszeres feldolgozására vonatkozó tervét még nem állította össze, az ETI igazgatósága az Osztály vezetőjének, dr. Szabó T. Attilának előterjesztésére elhatározta a nagy erdélyi nyelvtérkép anyagának összegyűjtése előtt kísérletképpen egy kisebb terület, Kalotaszeg népnyelvi térképének összeállítását. Megjegyzendő, hogy a terv szerint a gyűjtőmunka alkalmával nemcsak a szoros értelemben vett Kalotaszeg falvait járják be a gyűjtők, hanem a kutatást kiterjesztik e népnyelvi területtel érintkező vidék szélső pontjaira is. Ilyenformán ugyanis az elkészítendő nyelvtérkép nemcsak a kalotaszegi magyar népnyelv sajátosságait szemlélteti, hanem mutatja egyes sajátságoknak a kérdéses széleken való meglétét vagy hiányát, illetőleg átalakulását, változását, egyszerűen — ha ilyenekről egyáltalában beszélni lehet — a kisebb erdélyi magyar népnyelvi egységeknek egyelőre legalább e pontokon való egymásba folyását, vagy szétválását is. Éppen e tekintetben egy *ilyen* kisebb területi térképezéstől nagyon érdekes sajátságok szemléltetését várhatjuk.

E különleges tanulságokkal kecsgetető munkával az ETI kettős célt akar elérni. Egyrészt összeállítja egy magyar népnyelvi terület nyelvtérképét, ugyanakkor e kisebb terjedelmű munka elvégzése során a Nyelvészeti Osztály annyi tapasztalatot szerez mind az anyaggyűjtés, mind a feldolgozás terén, hogy utána bátran neki lehet kezdeni az egész erdélyi magyar nyelvterület rendszeres feldolgozásához is. A berendelt két középiskolai tanár (a harmadik ugyanis bevonult tényleges katonai szolgálatra) 1943. februárjáig Csúry Bálint és Bárczi Géza kérdőíve, továbbá az eddig megjelent, főként erdélyi tárgyú népnyelvi közlemények, természetesen nem utolsó sorban az Osztály keretébe tartozók személyes tapasztalatainak figyelembevételével összeállította a kérdőívet. A kérdőív a magyar népi szókinés minden fontosabb területét igyekszik kiaknázni. A kérdőívnek mintegy 2200 alapkérdése két nagy kérdés csoportban tartalmazza az erdélyi magyar népnyelv fontosabb fogalomköreit. Az első kérdés csoport az emberre és az ember életére vonatkozó fogalomköröket (az emberről általában, emberi testrészek, betegségek, fontosabb gyógymódok, születés, gyermekkor, ifjúkor, lakodalom, családi élet, öregkor, halál, vallásos élet, közelet, társadalmi élet), a második viszont az ember környezetének, a fontosabb népi foglalkozásoknak s ezzel kapcsolatos fogalomköröknek szókinését tartalmazza (telek, ház, gazdasági épületek, építkezés, berendezés, fűtés, világítás,

gazdálkodás, állattenyésztés, pásztorkodás, vadászat, halászat, stb.). Ha tökéletes munkát akarnánk végezni, mindezeket a fogalomköröket a lehető legrészletesebben föl kellene tárnunk. Ez azonban a gyűjtés idejét annyira meghosszabbítaná, hogy egyrészt mire mind az ötvenegynehány Kalotaszégen és környékén lévő magyar falut bejárnók, a gyűjtés elején összerakult anyag a népnyelv állandó változása, alakulása miatt időben nem mutatna egységes képet és így veszítene értékéből, másrészt pedig a gyűjtés és kiadás költségei olyan tetemesre rugnának, hogy az ETI költségvetését ez elviselhetetlenül megterhelné. Két út állt tehát az Osztály előtt: vagy csak bizonyos pontokon gyűjtenek, vagy csökkentik a kérdések számát s akkor minden helységben gyűjthetnek. Mivel földrajzilag meglehetősen tagolt vidékről van szó, s mivel a tapasztalatszerzés nagyon fontos szempont, a munkálatok irányítója úgy döntött, hogy a gyűjtők minden helységbe elmennek. E kisebb terület alapos átfésülése lehetővé teszi a szomszédos falvak népnyelve közti különbségek pontos felmérését. Ha látni fogjuk, hogy egyik falutól a másikig csak csekély az eltérés, ritkább ponthálózatot, ha az eltérések nagyobbak lesznek, sűrűbb ponthálózatot fogunk majd az erdélyi nyelvtérkép-munkálatok során a tervbe fölvenni. Ha egy községre csak egy hetet számítunk is, ahány falu, ugyanannyi hetet kell a gyűjtőknek kinn a terepen eltölteniük, pedig arra még nem is gondoltunk, hogy a gyűjtést, ha egyébert nem is, de a gyűjtött anyag feldolgozásának irányítása céljából néha-néha félbe is kell szakítani. A feldolgozás alatt úgy látszott, hogy egy hét alatt két gyűjtő, ha alapos munkát akar végezni, 2000 kérdésnél többet fel nem dolgozhat. Később azonban gyakorlatban e számítás örvendetesen túlzottnak bizonyult.

Fontos volt a kérdésanyag összeválogatása. A főcél mindenestre a szógyűjtés. A fenti fogalomkörök közül elsősorban az emberi test, a betegségek, az emberi élet, a telek, a ház, annak berendezése, a gazdálkodás, az állattenyésztés szókinése szerepel a kérdőívben a leggazdagabb anyaggal. Különös gond illeti meg a többalakú és többjelentésű szavakat. A kérdőív összeállításakor természetesen figyelembe vettük az erdélyi magyar népnyelv fontosabb hangtani, alaktani és mondattani sajátosságait is. A hangalak a szó ruhája, elválaszthatatlan tőle, azért előfordul nem egyszer, hogy egy-egy szót csupán külsejéért, a benne előforduló hangtani érdekességért kell bevennünk a kérdőívbe. Olyan területről van ugyanis szó, mely érintkezik a többek között éppen *a-zó*, *e-ző* és *i-ző* Mezőséggel. Egyebek mellett tehát e jelenségek határvonalát is igyekeznünk kell megvonni. A kérdőív minden egyes kérdő-pontja mellő odaírtuk a kérdés állandó szövegét is, hogy a gyűjtőknek ne kelljen a helyszínen rögtönözniük a kérdést. Ennek célja elsősorban a gyűjtők munkájának megkönnyítése, gyorsítása volt. A gyűjtőt éppen eléggé igénybe veszi a felelet pontos megfigyelése és lejegyzése, nem terhelhetjük meg még a kérdések rögtönzött megszövegezésével is. Ugyanakkor kiküszöbölhető ezáltal az is, hogy az egyik helységben így, a másikban pedig amúgy tegyék fel a kérdést. A látható dolgok és végrehajtható cselekvések nevét rámutatással a gyűjtő közelében fel nem található dolgok s a végre nem hajtható cselekvések nevét pedig körülírásai és mutatással, magyarázó mozdulattal gyűjtik össze. Különös gondot okoz azonban a mondattani jelenségek összegyűjtése. Ez a kérdés az eddig megjelent nyelvatlaszok szerkesztőit és gyűjtőit is sokat foglalkoztatta, megnyugtató megoldást azonban mindezideig senkinek sem sikerült találnia. Az ú. n. egyenes kérdéses mód befolyásolja a nyelvmestert. Ha egy irodalmi nyelven megszerkesztett mondatot fölolvassok előtte, egész biztosan ő is hasonló szerkezetet fog használni. Egész Erdélyben általános pl. az *el kell*

menjek-szerkezet az *el kell mennem*, illetőleg *el kell, hogy menjek* helyett. Azonban, ha fölolvassám ez utóbbit s megkérném, mondja ezt a saját nyelv-járásában, kétséges, hogy nem ugyanezt mondaná-e vissza. A találomra lejegyzett szövegegységekből leszűrt sajátságokat viszont térképezni lehetetlen vagy legalább is nagyon nehéz, minthogy minden pont mellé más adatot kell írunk térképünkre. A helyszíni tapasztalat mutatja meg, hogy a két mód közül melyiket választjuk. Az utóbbi megbízhatóbb módszer, csak a térkép áttekintését zavarja kissé az adatok különbözősége.

A gyűjtést a harmadik gyűjtő, Imre Samu katonai szolgálatra való behívása miatt egyelőre két gyűjtő végzi. Először az volt a terv, hogy az egyik gyűjtő kérdez, a másik jegyzi a feleletet, a terv kivitele alkalmával azonban a módszer látszott alkalmasabbnak, hogy a két gyűjtő arányosan ossza el a kérdőívet és a maga részét mindenik állandóan maga kérdezze és természetesen maga jegyezze a feleletet is. A két gyűjtő ilyen együtthaladása, párhuzamos munkája újítás a nyelvtérkép-munkálatok történetében. Ezt a gyűjtési módot a gyűjtés irányítója azért tartja szükségesnek, hogy az összegyűjtött anyag minél megbízhatóbb legyen. Több fül mégis többet hall. Különösen a hangtani jelenségek pontos megfigyelése okoz nagyon gyakran nehézséget. A vitásabb kérdések alapos megfigyelése és megbeszélése csakis így lehetséges. Este, illetőleg munka után, vagy éppen munka közben is a gyűjtők észrevételeiket kölcsönösen kicserélhetik. Ennek a gyűjtési módnak megvan az az előnye is, hogy a két gyűjtő hallását és jegyzési módját a lehető legjobban összehangba hozza.⁴

Az volt eredetileg a terv, hogy egy-egy faluban a gyűjtők 6–7 napot töltenek, mert úgy látszott, hogy a mintegy 2200 kérdés alapos feldolgozásához ennyi idő feltétlenül szükséges. A gyűjtők gyakorlottsága és a munka haladtával a nyelvtérkép felvételező munkájában való technikai készsége annyit növekedett, hogy kezdetben négy, később három nap alatt elvégezhették a kérdőívben foglalt kérdés-anyag alapján a megfigyelést.

Az alapos munkának elengedhetetlen feltétele az egyes gyűjtőpontokon a gyűjtés megkezdése előtti népnyelvi tájékozódás is. A gyűjtőknek ki kell tapogatniok a kutatandó népnyelvi pont fontosabb hangtani és egyéb sajátosságait, ki kell választaniok a megfelelő nyelvmestert, nem is beszélve arról, hogy ma a szállás és az ellátás kérdésének elintézése is különösen nehéz. E téren bizony sokat nélkülöznek a gyűjtők. Ugyanakkor a kérdőív feldolgozásával párhuzamosan a gyűjtőknek is igyekezniük kell minél több szöveget összegyűjteni és lehetőleg fényképezni is. Kívánatos volna valamilyen hangfelvevő gépet is alkalmazni; ennek és a hozzá való lemezeknek beszerzése azonban ma szinte lehetetlen.

A gyűjtők előre megállapított menetrenddel indulnak útnak. A gyűjtés irányítója előzetesen kérelemmel fordult a kalotaszegi református egyházmegye espereséhez, *Daróczy Ferenchez*, hogy az egyházmegye lelkészi karának figyelmét hívja fel e gyűjtésnek Kalotaszeg és vidéke szempontjából, meg egyetemes magyar szempontból való fontosságára és utasítsa a lelkészi kart, hogy a gyűjtőknek a szállás és ellátás biztosítása, valamint a népnyelvi alanyok kiválasztása tekintetében a legmesszebbmenő mértékben legyen segítségére. Az esperes az ügyet körlevelében a legmelegebben figyel-

⁴ Mindez talán túlzott óvatosságnak tetszik, s azt a látszatot kelti, mintha az intézet nem bízna eléggé a gyűjtőkben. A gyűjtők felkészültsége tökéletesen megfelelő a célnak. Mindketten többször gyűjtöttek már külön-külön is, együtt is. Most az együttes gyűjtés azért folyik, hogy a lehető legpontosabb, legmegbízhatóbb módon történjék az anyaggyűjtés, s előkészítse a Nyelvészeti Osztályt a tulajdonképpeni feladatra: az erdélyi magyar népnyelvi térkép megvalósítására [A szerk.].

mébe is ajánlotta az egyházmegye lelkészi karának és e támogatás már eddig is nagyban segítette a kutatást. A világi hatóságok erkölcsi támogatását a gyűjtés irányítójának kérésére *dr. Szász Ferenc*nek, Kolozs megye alispánjának ez ügyben kiadott előzékeny határozata biztosította. Az egyes kutatópontok lelkészei idejében levélbeli értesítést kaptak és kapnak arról, hogy a gyűjtők milyen időpontban érnek a kérdéses községbe. Így minden oldalról biztosított a munka tervszerű és lehetőleg zavartalan végzése.

A hangjelölés majdnem teljesen azonos az első magyar népryelvkutató értekezés határozataiban megállapított hangjelöléssel. Az eltérés mindössze annyi, hogy az erdélyi népryelvi hangviszonyoknak megfelelően esetleg külön jelöléseket is alkalmazunk.

Az anyag feldolgozásához már a gyűjtés alatt hozzáfog az Osztály, hogy a felvételezés teljes elvégzése, a gyűjtés befejezése után mindjárt hozzá is lehessen kezdeni a rendszerezéshez és a térképek megszerkesztéséhez. Az anyag kicédulázását részben a gyűjtők, részben pedig külön erre a célra kiválasztott munkatársak végzik. Mivel aránylag kevés, mindössze ötvenegynehány községet kell a térképlapokra fölvenni, előreláthatólag kisebb alakú térképeken közölhető majd az anyag. Ez a kedvező körülmény lehetővé teszi az anyag nagy részének térképezett kiadását. Ha az egész anyag térképezett kiadása nehézségekbe ütköznék, akkor a fontosabb kérdések anyaga kerül térképre, a többit pedig egy külön kötetben, vagy a térképezett anyaggal párhuzamosan a térképek szélén közöljük.

Mindez már a végrehajtás állapotában lévő terv. Nem első a magyar népryelvkutatás történetében. Reméljük, hogy a mostani nehéz körülmények ellenére is sikerül a Nyelvészeti Osztálynak megvalósítania e Kolozsvár közvetlen szomszédságában fekvő vidék népryelvi térképének, utána pedig az egész erdélyi magyar nyelvterület népryelvi térképének elkészítését és kiadását.

Márton Gyula

Egy XVIII. századi rendelet a kolozsvári fürdőzésről. A tűzgyújtó papir sorsától menekült meg az alább közölt hivatalos irat,¹ mely érdekes fényt vet Kolozsvár XVIII. századvégi életére. A Szamos vizében fürdőzőkkel szemben merültek fel már akkor is súlyos kifogások, amelyek arra késztették magát a gubernátort, gróf Bánffy Györgyöt is, hogy szigorú rendelkezést adjon ki a város előljáróságának. Úgy látszik, hogy a tanuló ifjúság is hódolt a fürdőzés meg nem engedett módon folytatott örömeinek, mert — a gubernátor intézkedésének megfelelően — Andrási Antal főbíró-helyettes 1799. augusztus 3-án megküldte a rendelet másolatát a piaristák vezetése alatt álló főiskola rectorának, Bolla Mártonnak is.

Azonban nemcsak a külvárosok egyszerűbb lakóinak nyári kedvtelésébe pillanthatunk be ezen iraton keresztül, hanem útbaigazítást kapunk a város népességének szaporodására vonatkozólag is. Különösen figyelemre méltó az a szerep, amelyet az utca kapitányok és a napjainkban szerencsésen újból életre keltett tizedesi szervezet játszott a város életében. Hatáskörük — mint látjuk — még a tizedben lakók erkölcsi életének felügyeletére is kiterjedt. — A rendelkezés szövege a következő:

A jó erkölcsnek, a mellynek fel tartására a Polgári ügyelésnek főbb képpen ügyekeznii kelleetik, szemlátomást való veszedelmével, tulajdon magam kéntelenittetem tapasztalni, hogy nem tsak az éretlen ifjuság, hanem még meg élemedett személyek is, félre tévén minden szemérmetességet, mi-

¹ Egy másik irattal együtt a közlő ajándékából a múzeumi levéltárba került [A szerk.].